

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

ข้อบทความ เรื่อง หลักนิติธรรมกับความปรองดองของสังคม

จัดทำโดย... พลเรือโท นฤตม... เป็นเจริญ...
รหัส... 600521...

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๕
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานรัฐธรรมนูญ

หลักนิติธรรมกับความปรองดองของสังคม (ไทย)

บทนำ

การที่มนุษย์ได้อยู่รวมกลุ่มกัน เป็นหมู่ เป็นพวก เป็นกลุ่ม จนกลายเป็นสังคมขึ้น และการที่มนุษย์ต้องมีการรวมกลุ่มกันนี้ก็เป็นสิ่งธรรมดา ดังที่อริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์ชาวกรีก ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม” และเมื่อรวมกลุ่มกันเป็นสังคมมนุษย์จนเกิดเป็นรัฐขึ้น สังคมก็ต้องอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของรัฐ ดังนั้นรัฐกับสังคมจึงมีความสัมพันธ์กัน ควบคู่กันมาอยู่ตลอดเวลา มิอาจจะแยกจากกันได้

จากการเกิดขึ้นของสังคมและรัฐ ซึ่งมีจำนวนผู้คนในหมู่มาก ดังนั้นการจะอยู่ร่วมกันได้จึงต้องอาศัยกฎและกติกาในสังคมนั้นขึ้น โดยกฎ และกติกาดังกล่าวนี้ล้วนเกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ เป็นผู้กำหนด เพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติร่วมกันซึ่งมีตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และมีผลไปยัอนาคต อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่ากฎ และกติกาจะบัญญัติหรือตราออกมาโดยจะสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ และสภาพแวดล้อมในสังคมแต่ละสังคมแตกต่างกันออกไป โดยอาจจะต้องเกิดเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นก่อน นอกจากนั้นกฎ และกติกาบางบทยังไม่สามารถที่จะบัญญัติออกมาเพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติได้โดยทั่วกันในสังคมนั้นเนื่องจากยังไม่เกิดเหตุการณ์ที่ยังไม่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคมนั้น ๆ และเมื่อมีการบัญญัติและหรือตรากฎและกติกาขึ้นมา ซึ่งทุกสังคมหวังว่าสิ่งนี้จะเป็เครื่องมือในการใช้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น ๆ ได้ แต่กระนั้นเองแม้จะมีการบัญญัติกฎและกติกาต่าง ๆ ออกมาใช้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม แต่ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการนำมาใช้ ซึ่งบางเรื่องอาจเหมาะสมกับกลุ่มคนบางกลุ่มในสังคมและบางเรื่องอาจไม่เหมาะสม แต่สังคมมักจะยึดหลักเสียงข้างมากในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้

เมื่อมีการบัญญัติและหรือตรากฎและกติกาขึ้นมาแล้วนั้น ย่อมจะต้องมีขั้นตอน และกระบวนการในการนำไปใช้ประกอบด้วย ฉะนั้นจึงจะต้องมีการกำหนดสิทธิและหน้าที่ทำให้เกิดผู้บังคับใช้ ผู้ถูกบังคับใช้เพื่อให้เกิดการปฏิบัติตามกฎ และกติกาเพื่อแก้ไขปัญหาการขัดแย้งระหว่างผู้คนในสังคมนั้นให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

ดังนั้นเมื่อมีวิวัฒนาการทางสังคมทำให้สังคมมีความเจริญเติบโต และขยายตัวมากขึ้น จึงทำให้เกิดการบัญญัติ และหรือตรากฎ และกติกาเพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติโดยทั่วกันในสังคมจนพัฒนามาเป็นกฎหมายเพื่อใช้ในการปฏิบัติที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นตามบริบทของสภาพแวดล้อมทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ของสังคมที่ขยายใหญ่ขึ้น และทำให้เกิดกระบวนการสร้างกลไกทางการปกครองของสังคม ด้วยการหาวิธีการบัญญัติและหรือตรากฎหมายให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด อย่างไรก็ตามแม้สังคมจะพยายามสร้างกระบวนการในพัฒนา และบัญญัติกฎหมายขึ้นเพื่อให้เหมาะสม และมีประสิทธิภาพต่อสังคมนั้น ๆ ให้มากที่สุดเท่าใด แต่ก็ยังเกิดปัญหาเกี่ยวกับการใช้กฎหมายในทุก ๆ สังคม ถ้าฟังแต่มีกฎหมายเป็นหลักในการปฏิบัติในสังคมนั้นหรือในประเทศนั้นยังไม่เพียงพอ เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างกฎหมายขึ้นและผู้สร้างกฎหมายซึ่งเป็นมนุษย์ปุถุชนย่อมมีทั้งดีและไม่ดี มีอคติ มีฉ้อฉล มนุษย์อาจใช้กฎหมายสร้างความไม่เป็นธรรม ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการทำลายล้างฝ่าย

ตรงข้ามใช้กฎหมายสร้างความถูกต้องให้กับตนเองหรือเพื่อการอื่นใดที่ไม่ถูกต้องชอบธรรม ดังนั้นกฎหมายจึงต้องอยู่ภายใต้หลักพื้นฐานบางประการซึ่งก็คือ “หลักนิติธรรม (The Rule of Law)”^๑

หลักนิติธรรม

หลักนิติธรรม (Rule of Law) หากพิจารณาในฐานแนวคิดของชาวตะวันตกนั้นก็จะมีรากเหง้ามาแต่ครั้งสมัยกรีกโบราณจากข้อถกเถียงสำคัญที่ว่า “การปกครองที่ดีนั้นควรจะเป็นการปกครองด้วยสิ่งใด ระหว่างกฎหมายที่ดีที่สุดกับสัตบุรุษ (คนดี)” โดยอริสโตเติล (Aristotle) ได้สรุปว่า “กฎหมายเท่านั้นที่ควรจะเป็นผู้ปกครองสูงสุดในระบอบการเมือง” (Aristotle, ๑๙๙๕ : ๑๒๗)^๒ และจากข้อสรุปของอริสโตเติล (Aristotle) ตรงนี้เองที่ได้พัฒนาไปสู่แนวคิดพื้นฐานสำคัญของรัฐสมัยใหม่ในอีกหลายพันปีถัดมาว่า “การปกครองที่ดีนั้นควรจะต้องให้กฎหมายอยู่สูงสุด (Supremacy of Law) และทุกๆ คนต้องมีสถานะที่เสมอภาค และเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมาย กล่าวคือ แม้ตามหลักการของการแบ่งแยกอำนาจ ผู้ปกครองจะมีอำนาจอันชอบธรรมในการออกและบังคับใช้กฎหมาย แต่ตัวผู้ปกครองหรือรัฐเองก็ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายที่พวกเขาออก และบังคับใช้ด้วยเฉกเช่นเดียวกันกับพลเมืองคนอื่น ๆ ในรัฐเพื่อที่จะทำให้การเมืองนั้นวางอยู่บนรากฐานของกฎหมายและรัฐบาลนั้นเป็นรัฐบาลที่จำกัด (limited government) โดยตัวกฎหมายเป็นสำคัญ”

ความหมาย องค์ประกอบ สาระสำคัญของหลักนิติธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน^๓ พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้คำแปลของ “นิติธรรม” ไว้ว่า “**หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย**”

พจนานุกรมให้คำแปลไว้เพียงเท่านี้ มิได้ให้คำอธิบายความหมายแต่อย่างใด จึงยังไม่กระจ่างชัดว่าหลักนิติธรรมคืออะไร หลักพื้นฐานแห่งกฎหมายที่ว่ามื่อะไรบ้าง แล้วการปฏิบัติอย่างไรจึงจะถือได้ว่าถูกต้อง และเป็นไปตามหลักนิติธรรม หลักนิติธรรมหรือที่คนส่วนใหญ่แปลว่า หลักการปกครองโดยกฎหมายนั้น เป็นแนวคิดที่มีมาช้านานแล้วตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ เกิดจากการค้นหาหลักการปกครองที่ดีที่สุด เพลโต (Plato ๔๒๙ – ๓๔๘ B.C.) นักปราชญ์ชาวกรีกผู้เคยเสนอว่า การปกครองที่ดีที่สุดคือการปกครองโดยราชาปราชญ์ (Philosopher King) ซึ่งเป็นทั้งคนเก่ง และคนดีมีคุณธรรมประจำใจ ปกครองบ้านเมืองด้วยความถูกต้องชอบธรรม แต่สุดท้ายแล้วเพลโต (Plato) ก็ไม่สามารถหาคนที่สมบูรณ์แบบพอที่จะเป็นราชาปราชญ์ได้ ในปีปลายชีวิตเพลโต (Plato) จึงหันมาให้ความสำคัญกับ “กฎหมาย” โดยเสนอว่า กฎหมายเป็นสิ่งสูงสุด และการปกครองจะต้องดำเนินตามกฎหมาย หากสังคมสามารถสร้างระบบ

^๑ ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ ประธานคณะกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ กล่าวบรรยายร่างข้อเสนอเรื่อง “หลักนิติธรรม ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืน” ปรากฏในเว็บไซต์ <http://www.lrc.go.th/th/?p=5716> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

^๒ Aristotle (๑๙๙๕), Politics, Oxford: Oxford University Press ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

^๓ ปัจจุบันราชบัณฑิตยสถานได้เปลี่ยนชื่อเป็นราชบัณฑิตยสภาแล้วตามพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๕๕๘

กฎหมายที่ดีและเป็นธรรมขึ้นมาให้คนประพฤติปฏิบัติตามได้ แม้แต่คนชั่ว ก็ยังอาจจะมีทางทำความดีขึ้นมาได้เช่นกัน^๔

ที่มาดั้งเดิมของหลักนิติธรรม (THE RULE OF LAW)

แนวความคิดเรื่อง THE RULE OF LAW หรือหลักนิติธรรม เริ่มเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้นที่ประเทศอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ โดยปรากฏหลักเกณฑ์อยู่ในกฎบัตรแมกนาคาร์ตา (MAGNACARTA) ค.ศ. ๑๒๑๕ อันเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญจารีตประเพณีของอังกฤษ^๕ และได้รับการพัฒนาต่อมาจนเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับไปทั่วโลกโดยศาสตราจารย์ เอ. วี. ไดซี (Albert Venn Dicey) แห่งมหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด (Oxford Brookes University) ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของอังกฤษในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียราชินีนาถ ไดซีได้ให้ความหมายของ THE RULE OF LAW ไว้อย่างกระชับชัดโดยกล่าวว่า “THE RULE OF LAW” มีความสำคัญ ๓ ประการคือ^๖ :

ประการแรก ต้องไม่มีการใช้ระบอบทรราชย์ กล่าวคือ บุคคลทุกคนพึงได้รับการพิจารณาพิพากษาโทษโดยศาลยุติธรรม ไม่มีบุคคลใดจะถูกลงโทษ เว้นแต่บุคคลนั้นได้กระทำการอันขัดต่อกฎหมายเท่านั้น การนำตัวบุคคลใดไปลงโทษโดยประการอื่นย่อมเป็นการมิชอบ

ประการที่สอง บุคคลทุกคนเสมอภาคกันในสายตาของกฎหมาย กล่าวคือ ไม่มีบุคคลใดอยู่เหนือกฎหมายหรือมีอภิสิทธิ์ใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นใคร มีสถานะอย่างไร ย่อมอยู่ภายใต้กฎหมายของแผ่นดินและอยู่ในอำนาจของศาลยุติธรรมตามปกติ

และประการสุดท้าย รัฐธรรมนูญ (ของอังกฤษ) นั้นมิใช่เป็นที่มาแห่งกฎหมาย หากแต่เป็นผลแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย กล่าวคือ การที่บุคคลมีสิทธิ มีเสรีภาพประการต่าง ๆ นั้นหาใช่เพราะรัฐธรรมนูญยอมรับไม่ หากแต่เพราะมีศาลยุติธรรมยอมรับบังคับให้

ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา แนวคิดเรื่อง “THE RULE OF LAW” ตามหลักกฎหมายอังกฤษนี้ได้รับการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางและในเชิงลึกมากขึ้นแทบทั่วทุกมุมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกเสรี นักกฎหมายส่วนมากก็ถือเอา “THE RULE OF LAW” เป็นอุดมการณ์ร่วมกันเพื่อต่อต้านลัทธิทรราชย์ และปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล มีการขยายหลัก THE RULE OF LAW ออกไปให้ครอบคลุมถึงการเสริมสร้างเกียรติศักดิ์ของมนุษย์ และการคุ้มครองรักษาสิทธิมนุษยชนทุกแห่งทุกมุม แม้แต่ในคำปรารภของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่รับรอง และประกาศโดยข้อมติสมัชชาสหประชาชาติที่ ๒๑๗ เอ (III) เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ก็ยังกล่าวถึง “THE RULE OF LAW” ไว้ด้วยว่า “...เป็นการจำเป็นที่สิทธิมนุษยชนควรได้รับความคุ้มครองโดยหลักนิติธรรม ถ้าไม่ประสงค์ให้มนุษย์ต้องถูกบีบบังคับให้หาทางออกอันเป็นที่พึงสุดท้าย

^๔ Plato, The Law (Trans. T.J. Saunders, Penguin Classics, ๑๘๗๕), อ้างใน ปรีดี เกษมทรัพย์, นิติปรัชญา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๐ – ๑๑๕

^๕ รัฐธรรมนูญจารีตประเพณีของอังกฤษ (THE UNWRITTEN ENGLISH CONSTITUTION) กล่าวในบทความศาสตราจารย์พิเศษ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

^๖ แมกนาคาร์ตานี้เป็นกฎบัตรสำคัญ (The Great Charter) ที่เกิดจากสัญญาระหว่างพระเจ้าจอห์นที่ ๑ แห่งกรุงอังกฤษกับบรรดานางผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ในอังกฤษ ลงนามเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๒๑๕ ที่ทุ่งหญ้ารันนึมิด (Runnymede)

ด้วยการก่อความไม่สงบเพื่อต่อต้านทรราชย์ และการกดขี่...” ดังนั้นปัญหาต่าง ๆ ที่อยู่ในข่ายของ “THE RULE OF LAW” จึงมิใช่มีเฉพาะแต่เรื่องระบบทรราชย์ดังที่ปรากฏมาแต่เดิม แต่ยังคงครอบคลุมไปถึงเรื่องต่าง ๆ ที่ระทบกระเทือนสิทธิมนุษยชนประการอื่นด้วย เป็นต้นว่าการแบ่งแยกชนชั้นหรือเชื้อชาติในสังคมและการจำกัดเสรีภาพในการนับถือศาสนา

หลักนิติธรรมในทางปฏิบัติของระบบกฎหมายอังกฤษปัจจุบัน

ลอร์ดวูลฟ์ (Lord Woolf) อดีตอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ (The Master of the Rolls) และอดีตประมุขตุลาการ (Lord Chief Justice) ของอังกฤษและเวลส์ กล่าวว่า หลักนิติธรรมใช้บังคับได้ผลดีใน สหราชอาณาจักรก็เพราะระบบกระบวนการยุติธรรมของอังกฤษได้รับการพัฒนาโดยรัฐสภา และศาลยุติธรรมมาเป็นเวลาช้านานประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือคุณภาพของระบบการศาลยุติธรรมและระบบวิชาชีพกฎหมายของอังกฤษสูงมาก ผู้ที่อยู่ในวิชาชีพกฎหมายไม่ว่าจะเป็น โอลิซิเตอร์ (Solicitor) หรือเนติบัณฑิต (Barrister) ได้ผ่านการฝึกอบรมที่เข้มงวดกวดขัน และมีมาตรฐานสูงมาก ทั้งมีการแข่งขันกันอย่างจริงจัง แม้แต่ผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมแล้วก็ยังต้องหมั่นฝึกฝนตนเองอยู่เสมอ ใฝ่หาความรู้ และประสบการณ์ในวิชาชีพของตนตลอดระยะเวลาที่ประกอบวิชาชีพนี้ ส่วนผู้พิพากษาศาลอังกฤษเองก็ได้รับการคัดเลือกจากบรรดาทนายความที่ประสบความสำเร็จอย่างรุ่งโรจน์ในการประกอบวิชาชีพทนายความมาแล้ว ยิ่งกว่านั้นผู้พิพากษาแต่ละท่านมีเกียรติประวัติในด้านความรู้ ความสามารถ ความซื่อสัตย์สุจริต และครองตนโดยยึดมั่นในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนเป็นผู้พิพากษาอยู่แล้ว เมื่อเป็นผู้พิพากษาก็ได้นำเอาความรู้ และประสบการณ์ของการเป็นทนายความมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ผู้พิพากษาด้วย ไม่เคยปรากฏว่ามีผู้พิพากษาศาลสูงของอังกฤษคนใดถูกลงโทษให้ออกจากตำแหน่งเลยในประวัติศาสตร์ของศาลอังกฤษบรรดาผู้พิพากษาเหล่านี้เป็นผู้ร่วมกันสร้างวัฒนธรรมแห่งความเป็นอิสระของศาล และเป็นผู้ที่ไร้มลทินมัวหมองโดยสิ้นเชิง (total incorruptibility)^๗ ทั้งนี้ ลอร์ดวูลฟ์ (Lord Woolf) ยังให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ THE RULE OF LAW ในภาคปฏิบัติไว้ว่าสังคมใดก็ตามจะอยู่ได้ด้วยความสะดวกสบายโดยอาศัยหลักนิติธรรมนั้น หลักนิติธรรมมีกฎเกณฑ์อย่างไรบ้างย่อมแล้วแต่สถานการณ์ในแต่ละสังคมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ อย่างกว้าง ๆ ว่าอย่างน้อยที่สุดในสังคมนั้นควรจะมี :

๑. ศาลที่จะพิจารณาพิพากษาข้อพิพาทระหว่างบุคคลซึ่งมีผลประโยชน์ขัดกัน
๒. ผู้พิพากษาซึ่งมีความเป็นอิสระ ปราศจากอคติ และเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะพิจารณาข้อพิพาทนั้นได้
๓. หลักการนั่งพิจารณาคดี และตัดสินข้อพิพาทภายในระยะเวลาอันสมควร
๔. วิธีการที่จะบังคับการให้เป็นไปตามคำพิพากษา
๕. วิธีพิจารณาคดีของศาลที่เที่ยงธรรม และมีเหตุผล
๖. กฎหมายที่ศาลใช้วินิจฉัยต้องมีความแน่นอน ชัดเจน มีความพอดีและเป็นธรรม

^๗ Lord Henry Woolf, *The Pursuit of Justice*, edited by Christopher Campbell-Holt (Oxford: Oxford University Press, ๒๐๐๘), p. ๔๑๓ กล่าวในบทความศาสตราจารย์พิเศษ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

หลักนิติธรรมในสหรัฐอเมริกา

สำหรับในประเทศสหรัฐอเมริกานั้น นักกฎหมายอเมริกันยอมรับหลักนิติธรรม (THE RULE OF LAW) เป็นบางกลุ่ม และบางกลุ่มก็ยอมรับไม่เต็มที่นัก ในรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกานั้น อำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติถูกจำกัดโดยรัฐธรรมนูญและโดยอำนาจสูงสุดของรัฐ อันได้แก่ อำนาจของศาลสูงสุดของสหรัฐอเมริกา (THE SUPREME COURT OF THE UNITED STATES) ที่จะวินิจฉัยว่าเรื่องใด และภายใต้เงื่อนไขอย่างไรบ้างที่ฝ่ายต่าง ๆ จะกระทำได้หรือไม่ตามรัฐธรรมนูญ ศาลสูงสุด จึงมีอำนาจวินิจฉัยให้ฝ่ายต่าง ๆ ของรัฐปฏิบัติตามหลักนิติธรรมได้ทั้งในแง่กฎหมายสารบัญญัติและในแง่กฎหมายวิธีสบัญญัติ

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เนติบัณฑิตยสภาอเมริกันจัดตั้งคณะกรรมการพิเศษขึ้นคณะหนึ่งเพื่อส่งเสริมสันติภาพของโลกโดยอาศัยกฎหมาย (A SPECIAL COMMITTEE ON WORLD PEACE THROUGH LAW) ว่าจะทำอย่างไรจึงจะสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในโลกได้โดยอาศัยกฎหมายของนานาชาติ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้มีการจัดการประชุมระหว่างประเทศ ณ กรุงเอเธนส์ ประกาศปฏิญญาว่าด้วย THE WORLD RULE OF LAW และจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมสันติภาพของโลก (A WORLD PEACE THROUGH LAW) ขึ้นในโอกาสเดียวกันนั้นด้วย^๘

ส่วนอีกด้านหนึ่ง นักกฎหมายอเมริกันที่ไม่ยอมรับหลักนิติธรรมนี้อย่างเต็มที่ เช่น ฟรีดริช เฮเยก (Friedrich Hayek) โรเบอร์โต อังเกอร์ (Roberto Unger) และไบรอัน เซ็ท ทามานาฮา (Brian Z. Tamanaha) นักกฎหมายที่มีชื่อเสียงเหล่านี้แบ่งรับแบ่งสู้ในเรื่องของหลักนิติธรรม โดยให้เหตุผลว่ามีการให้อำนาจศาลยุติธรรมมากเกินไป หลักนิติธรรมที่ว่านี้อาจใช้ได้เฉพาะในบางประเทศหรือในบางสถานการณ์เท่านั้น และอาจก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคกันในหมู่ราษฎร และระหว่างรัฐกับราษฎร เพราะบุคคลผู้มีอำนาจควบคุมกลไกของรัฐอาจไม่ให้ความเป็นธรรมแก่ราษฎรก็ได้ แต่หากสามารถป้องกันมิให้บุคคลเหล่านี้ลุแก่อำนาจได้ หลักนิติธรรมก็จะเป็นประโยชน์แก่ปัจเจกบุคคล และแก่สังคม^๙

หลักนิติธรรมในประเทศไทย

ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ ประธานคณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ^{๑๐} กล่าวบรรยายเกี่ยวกับหลักนิติธรรมไว้ “คำว่า หลักนิติธรรม มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า Rule of Law ซึ่งมีผู้ให้คำแปลไว้หลากหลาย อาทิ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลว่า หลัก

^๘ David M. Walker, *The Oxford Companion to Law* (London: Clarendon Press, ๑๙๘๐), p. ๑๐๙๔. กล่าวในบทความ ศาสตราจารย์พิเศษ ชานินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

^๙ ๑๓ Brian Z. Tamanaha, “Rule of Law in the United States”, *Asian Discourses of Rule of Law*, edited by Randall Peerenboom (London: Routledge, ๒๐๐๔), p.๗๕. กล่าวในบทความ ศาสตราจารย์พิเศษ ชานินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

^{๑๐} ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ ประธานคณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ กล่าวบรรยายร่างข้อเสนอเรื่อง “หลักนิติธรรม ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืน” ปรากฏในเว็บไซต์ <http://www.lrc.go.th/th/?p=5716> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

พื้นฐานแห่งกฎหมาย บ้างก็แปลว่า หลักการปกครองด้วยกฎหมาย หรือ หลักแห่งกฎหมายหรือ หลักกฎหมาย กฎของกฎหมาย หลักความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย หลักความยุติธรรมตามกฎหมาย หลักธรรม หลักธรรมแห่งกฎหมายหรือนิติปรัชญา นิติธรรมวินัย ธรรมะแห่งกฎหมายหรือนิติศตมภ์ ฯลฯ แต่คำแปลที่ได้รับความนิยม และใช้กันแพร่หลายโดยทั่วไปคือคำว่า “หลักนิติธรรม”

อันที่จริงคำว่า “หลักนิติธรรม” ที่มาจากคำว่า Rule of Law ไม่ใช่คำใหม่ในวงการกฎหมายของประเทศไทย นักวิชาการ และนักกฎหมายไทยได้ยืม และรู้จักกับคำว่าหลักนิติธรรมกันมานานพอสมควร แต่เนื่องจากหลักนิติธรรมเป็นแนวคิดที่กำเนิด และพัฒนาขึ้นก่อนในประเทศอังกฤษ อันมีระบบกฎหมาย แนวคิด และสภาพแวดล้อมที่ต่างจากกฎหมายไทย ประกอบกับหลักนิติธรรมเป็นหลักคิดที่เป็นนามธรรม เป็นเรื่องที่ค่อนข้างเข้าใจยาก และมีพลวัตรตลอดเวลา นักคิด นักกฎหมาย นักวิชาการได้อธิบาย ให้ความหมาย องค์กรประกอบ สารระสำคัญ ฯลฯ ของคำว่าหลักนิติธรรมไว้ไม่ตรงกันเสียทีเดียว เหตุต่าง ๆ เหล่านี้จึงอาจทำให้นักกฎหมาย และบุคคลต่าง ๆ มีความเข้าใจความหมาย องค์กรประกอบ สารระสำคัญ และความสำคัญของหลักนิติธรรมแตกต่างกันไป

อย่างไรก็ตาม แม้ในสภาวะการณ์ที่นักคิด นักกฎหมายอาจอธิบาย และเข้าใจความหมาย องค์กรประกอบ สารระสำคัญ และความสำคัญของหลักนิติธรรมแตกต่างกันไป แต่ในช่วงหลายปีที่ประเทศไทยประสบวิกฤตความแตกต่างทางความคิดเห็น นักกฎหมาย นักวิชาการ องค์กรต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนทั่วไปกลับพูดถึง และกล่าวอ้างให้ทุก ๆ ฝ่ายเคารพ และยึดหลักนิติธรรมมากเป็นพิเศษจนทำให้สรุปได้ว่า ไม่ว่าแต่ละบุคคลจะเข้าใจความหมาย สารระสำคัญหรือองค์กรประกอบของหลักนิติธรรมตรงกันหรือไม่ อย่างไร แต่ทุกคนเคารพ และยึดหลักนิติธรรม”

หลักนิติธรรม อันเป็นแนวคิด ทฤษฎีที่มีสภาพนามธรรม ได้ถูกทำให้ปรากฏในบทบัญญัติแห่งกฎหมายอย่างเป็นทางการ จบต้องได้ครั้งแรกโดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกในประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญไทยที่ได้บัญญัติรับรองถึงความรู้ถึงความรู้ และความสำคัญของหลักนิติธรรม โดยใช้คำว่า “หลักนิติธรรม” เขียนไว้ในกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน ทั้ง ๆ ที่รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นมาสืบเนื่องจากการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ อย่างไรก็ดี แม้รัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ จะมีได้มีบทบัญญัติที่ใช้คำว่า “หลักนิติธรรม” ไว้โดยตรง แต่ก็มีได้หมายความว่ารัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ มิได้มีบทบัญญัติที่มีเนื้อหาตรงกับหลักการหรือสารระสำคัญของหลักนิติธรรมไว้ อาทิ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ มาตรา ๓๒ บัญญัติไว้ว่า “บุคคลจะไม่ต้องรับโทษอาญา เว้นแต่จะได้กระทำการอันกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำนั้นบัญญัติเป็นความผิด และกำหนดโทษไว้ และโทษที่จะลงแก่บุคคลนั้นจะหนักกว่าโทษที่กำหนดไว้ในกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำความผิดมิได้” เป็นต้น

มาตรา ๓ วรรคสองแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ได้บัญญัติรับรองความรู้ถึงความรู้ และความสำคัญของหลักนิติธรรมไว้ว่า “การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม” นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ หมวดที่ ๕ แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ ๓ แนวนโยบายด้านการบริหารราชการแผ่นดิน มาตรา ๗๘ (๖) ยังได้บัญญัติไว้ว่า “รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการบริหารราชการแผ่นดิน ดังต่อไปนี้ (๖) ดำเนินการให้หน่วยงานทางกฎหมาย

ที่มีหน้าที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานของรัฐตามกฎหมายและตรวจสอบการตรากฎหมายของรัฐ ดำเนินการอย่างเป็นอิสระ เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปตามหลักนิติธรรม”

นับเป็นเรื่องที่ตีมากที่สุดที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ทำให้ “หลักนิติธรรม” อันเป็นหลักการที่สำคัญอย่างยิ่งยวด ปรากฏขึ้นในตัวบทกฎหมายที่จับต้องได้ (Positive law or Existing law) และอย่างน้อยที่สุดได้ประกาศความสำคัญของหลักนิติธรรมไว้ชัดเจนว่า รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐทั้งหลายต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม ซึ่งมีผลโดยปริยายให้นักกฎหมายต้องทำความเข้าใจเรื่องนี้อย่างจริงจังมากขึ้น ทั้งนี้ คณะอนุกรรมการวิชาการตระหนักดีว่า งานทางวิชาการ ย่อมมีความแตกต่างทางความคิดเห็นเป็นธรรมดา ความพยายามของคณะอนุวิชาการ จึงไม่ใช่ทำให้ทุกคนเห็นตรงกันให้หมด แต่เป็นความพยายามทำความเข้าใจ และสร้างความชัดเจนในส่วนที่เห็นต้องตรงกัน โดยยึดหลักการแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง มาร่วมกันพัฒนา และทำให้หลักนิติธรรมซึ่งเป็นนามธรรม และมีที่มาจากกฎหมายต่างประเทศมาเป็นรูปธรรมชัดเจนในระบบกฎหมายไทย บัญญัติตีความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรมไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้หลักนิติธรรมเป็นเสาหลักในการค้ำยันให้กฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมเป็นเครื่องมือที่สามารถนำไปสู่ความเป็นธรรมอย่างแท้จริง ตลอดจนปลูกฝังหลักนิติธรรมนี้ให้หยั่งรากลึกในสังคมกฎหมายไทยเพื่อที่จะได้พัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

นอกจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ปัจจุบัน ได้มีการตรา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ไว้เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๐ ซึ่งได้บัญญัติเกี่ยวกับหลักนิติธรรมไว้ในมาตรา ๓ วรรคสอง^{๑๑} ความว่า “รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการบังคับใช้กฎหมายและหรือการปฏิบัติตามกฎหมายของบุคคล คณะบุคคล ตลอดจนหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการบังคับใช้กฎหมายจะต้องปฏิบัติรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรมควบคู่ไปด้วยกันเพื่อให้เกิดความสงบสุขของประชาชนในราชอาณาจักรไทย

ตามแนวคิดและที่ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์^{๑๒} ยังได้ให้ความหมายของ “หลักนิติธรรม” หมายถึง “หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ที่กฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมจะต้องไม่ฝ่าฝืนขัดหรือแย้งต่อหลักนิติธรรม และหลักนิติธรรมนี้จะถูกล่วงละเมิดไม่ได้”

“ผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม คือ ใช้บังคับไม่ได้”

สาระสำคัญของหลักนิติธรรม ได้แก่ อาทิ

๑. หลักความเป็นอิสระของผู้พิพากษา
๒. กฎหมายไม่มีผลย้อนหลังเป็นโทษ
๓. กฎหมายต้องมีการประกาศใช้ให้ประชาชนทราบ

^{๑๑} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา ๓ วรรคสอง

^{๑๒} ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ ประธานคณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ กล่าวบรรยายร่างข้อเสนอเรื่อง “หลักนิติธรรม ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืน” ปรากฏในเว็บไซต์ <http://www.lrc.go.th/th/?p=5716> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

๔. กฎหมายต้องใช้บังคับเป็นการทั่วไป
๕. เจ้าหน้าที่รัฐจะใช้อำนาจได้ภายใต้การให้อำนาจโดยกฎหมาย
๖. ห้ามยกเว้นความรับผิดชอบให้แก่การกระทำในอนาคต

กล่าวโดยสรุป ก็คือ กฎหมายซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นต้องมีหลักไว้ให้ยึด มีหลักไว้ให้พัน หากกฎหมายออกนอกหลักที่ปักไว้ ก็ไม่เป็นกฎหมาย ดังนั้น การออกกฎหมาย การใช้บังคับกฎหมาย การตีความกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรม ต้องอยู่ภายใต้หลักยึดนี้ ซึ่งก็คือ หลักนิติธรรม หากออกนอกหลักก็ไม่มีผลใช้บังคับ

หลักนิติธรรม คือหลักที่ใช้กำกับดูแลตรวจสอบ อำนาจอันไม่ชอบธรรมของรัฐสภาและฝ่ายบริหาร และเป็นหลักที่ใช้ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษาตุลาการ อำนาจอธิปไตยทั้ง ๓ รวมทั้งรัฐธรรมนูญต้องอยู่ภายใต้หลักนิติธรรม

หลักนิติธรรม จึงเป็นเสาหลักที่ปักไว้ให้กฎหมายยึด เพื่อมุ่งไปสู่ความยุติธรรม หลักนิติธรรม จะช่วยป้องกันมิให้กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจ” ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ กล่าว

เมื่อพิจารณาจากหลักนิติธรรมของอังกฤษซึ่งเป็นต้นแบบ และวิวัฒนาการในเรื่องนี้จากนานาประเทศแล้ว ศาสตราจารย์พิเศษ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร^{๑๓} ได้เสนอแนวทางที่หลักนิติธรรมได้พัฒนามาเป็นเวลาช้านาน และเป็นแนวสายกลางในเบื้องต้นว่า “หลักนิติธรรม ก็คือ หลักการพื้นฐานแห่งกฎหมายที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตยที่เทิดทูนศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ และยอมรับนับถือสิทธิแห่งมนุษยชนทุกแห่งทุกมุม รัฐต้องให้ความอารักขาคุ้มครองมนุษยชนให้พ้นจากลัทธิทรราชย์ หากมีข้อพิพาทใดๆ เกิดขึ้น ไม่ว่าจะระหว่างรัฐกับเอกชน หรือระหว่างเอกชนกับเอกชน ศาลย่อมมีอำนาจอิสระในการตัดสินข้อพิพาทนั้นโดยเด็ดขาด และโดยยุติธรรม ตามกฎหมายของบ้านเมืองที่ถูกต้อง และเป็นธรรม”

หลักนิติธรรมที่ได้พัฒนามาเป็นเวลาช้านานนี้ จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นตัวบทกฎหมาย บทบาทของศาล กระบวนการยุติธรรมในทุกๆ ขั้นตอน หรือการบริหารราชการแผ่นดินในทุกๆ ระดับ ล้วนมีหลักการหรือหัวใจของเรื่องอันเดียวกันทั้งสิ้น คือ ต้องตั้งอยู่ในความถูกต้องและชอบธรรม ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของไทยประการหนึ่งที่ยึดถือเป็นหลักในการปกครองประเทศมาทุกยุคทุกสมัย หลักธรรมนั้นก็คือ หลัก “อวิโรธน” หรือ “ความไม่คลาดธรรม” หลักธรรมประการที่ ๑๐ ในทศพิธราชธรรมนั้นเอง อันเป็นอมตะธรรมของพระมหากษัตริย์ในการปกครองพลกนิกรในพระองค์ โดยธรรมมาแต่ครั้งโบราณกาลและไม่เคยล่วงสมัย ทั้งยังสอดคล้องกับหลักนิติธรรมของนานาประเทศในปัจจุบันด้วย ดังนั้นหากเราจะมีหลักนิติธรรมของเราขึ้นมาเองแล้ว ผู้เขียนก็อยากเสนอว่าเราน่าจะถือได้ว่า “อวิโรธน” คือรากเง้าของหลักนิติธรรมไทย ซึ่งจะทำให้หลักนิติธรรมของเราเองใช้ได้อย่างกว้างขวางตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ทั้งยังให้การทำความเข้าใจในหลักนิติธรรมของเราง่ายขึ้น เพราะเราต่างก็เข้าใจหลักทศพิธราชธรรมดีอยู่แล้ว”

^{๑๓} ธรรมศาสตร์บัณฑิต, LL.B. (London), of Gray's Inn, Barrister, ศาสตราจารย์พิเศษวิชากฎหมาย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและอาจารย์ผู้บรรยายวิชากฎหมาย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา, อดีตนายกรัฐมนตรี, องคมนตรี

ลักษณะของสังคมไทยและความขัดแย้งในสังคมไทย และการสร้างความปรองดองในสังคมไทย

ลักษณะของสังคมไทยและความขัดแย้งในสังคมไทย

จากอดีตที่ผ่านมา สังคมไทยปรากฏการณ์ความรุนแรงทางการเมืองที่เกิดขึ้น โดยเริ่มต้นขึ้น ตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงช่วง พ.ศ. ๒๕๕๗ - ปัจจุบัน^{๑๔} ซึ่งมีการสูญเสียชีวิต และบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก รวมถึงผู้สูญหายอีกจำนวนหนึ่งที่ยังไม่ปรากฏข้อมูลอีก ทั้งความสูญเสียทางวัตถุ อาคาร สถานที่ต่าง ๆ อีกหลายแห่ง สังคมไทยในช่วงที่ผ่านมา เป็นยุคแห่งความหวาดกลัว และหวาดระแวง ที่ประชาชนไม่สามารถพูดคุยเรื่องความคิดเห็นทางการเมืองเป็นการทั่วไปแม้กระทั่งการพูดคุยกับญาติหรือเพื่อนสนิท ในหลายชุมชนมีกลุ่มคนที่มีความคิดแตกต่างทางการเมืองกันอย่างชัดเจน เกิดการบ่มเพาะความเกลียดชังกัน จากการเลือกรับสื่อที่นำเสนอความเห็นทางการเมืองที่สอดคล้องกับมุมมองของตน และแบ่งขั้วแยกข้างกันอย่างเห็นได้ชัด ในบางพื้นที่เกิดการปะทะกันระหว่างสองกลุ่มที่เห็นต่างทางการเมือง มีการใช้อาวุธต่างๆ รวมถึงอาวุธปืนทำร้ายร่างกายกันทำให้มีผู้เสียชีวิต ยิ่งไปกว่านั้น ความรุนแรงได้ขยายตัวไปถึงในระดับครอบครัว จนกระทั่งเกิดการเสียชีวิต และความสัมพันธ์ที่แตกร้าง จากความรุนแรงที่กล่าวมาอันนำมาซึ่งการสูญเสียอย่างประมาณค่ามิได้ และเกิดสภาพสังคมแห่งความหวาดระแวง

คำถามที่ตามมาคือรากเหง้าของปัญหาของสังคมไทยคืออะไร ซึ่งมีหลายฝ่ายพยายามให้คำอธิบายต่อปัญหาดังกล่าวว่าเป็นการแข่งขันเชิงอำนาจ การทุจริตประพฤติมิชอบของผู้มีอำนาจ ความรู้สึกที่ไม่ได้รับความธรรมการถูกเลือกปฏิบัติ ช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างคนจนกับคนรวย ตลอดจนโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรที่แตกต่างกัน

สำหรับประเด็นรากเหง้าของความขัดแย้งทางการเมืองไทย^{๑๕} พบว่าปัญหาใจกลางคือมุมมองที่แตกต่างกันต่อความเป็นประชาธิปไตยของประเทศที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการอำนาจและทรัพยากรในสังคม ระหว่างฝ่ายหนึ่งที่ทำให้หนักหน่วงต่อการเลือกตั้งซึ่งความชอบธรรมของผู้บริหารประเทศอยู่ที่ “เสียงข้างมาก” ของประชาชนกับอีกฝ่ายหนึ่งที่ทำให้น้ำหนักต่อ “คุณธรรมจริยธรรม” ของผู้บริหารประเทศมากกว่าความเป็นตัวแทนของคนส่วนใหญ่ โดยทั้งสองมุมมองนี้ ต่างก็มีทั้งกลุ่มที่เชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในมุมมองของตนกับกลุ่มที่อิงอยู่กับความเชื่อนั้นเพื่อแสวงหา และรักษาอำนาจ ตลอดจนผลประโยชน์ส่วนตน ทั้งหมดได้ส่งผลให้ความขัดแย้งทางความคิดนี้มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งปัญหาใจกลางที่กล่าวไปแล้วนี้ได้เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของปัญหาพื้นฐานในสังคมไทย คือ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม อันเป็นเงื่อนไขที่ตอกย้ำให้ความแตกต่างทางความคิดทางการเมืองกลับกลายเป็นความแตกแยก และแหลมคมมากยิ่งขึ้น

^{๑๔} คณะกรรมการเสริมสร้างละพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองสภาพัฒนาการเมือง, พ.ศ. ๒๕๕๙, “ความขัดแย้งและการสร้างความปรองดองในสังคมไทย”, ครั้งที่ ๑, หน้า ๓

^{๑๕} สถาบันพระปกเกล้า (พ.ศ. ๒๕๕๕), รายงานวิจัยการสร้างความปลอดภัยแห่งชาติ, รายงานวิจัยเสนอต่อคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดองแห่งชาติ สภาผู้แทนราษฎร,

มูลเหตุแห่งความขัดแย้งข้างต้นได้ขยายตัวไปสู่กว้างมากขึ้นจากการสะสม “ความรู้สึก” ของทั้งสองฝ่ายว่าอีกฝ่ายหนึ่งได้ใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมในการดำเนินการตามความเชื่อข้างต้นและหรือผลประโยชน์ของตน อาทิ การแทรกแซงกลไกการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐหรือการรัฐประหาร และถึงที่สุด ได้ขยายตัวเป็นความขัดแย้งรุนแรงในทุกระดับของสังคมไทยจากการระดมฐานมวลชนเพื่อสนับสนุนฝ่ายตน และจากการเสนอข่าวของสื่อบางส่วนที่มีได้เน้นการนำเสนอข้อคิดเห็นที่ครอบคลุมทุกแง่มุม

ความหมายของการปรองดอง

การปรองดอง (reconciliation) หมายถึง การจัดการความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่เคยแตกแยก ต่อสู้ และปะทะกัน ทั้งในระดับความคิดและในระดับการใช้ความรุนแรงทางกายภาพ ในการตกลงเพื่อเข้าสู่การเจรจาสันติภาพ (peace talk) ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ โดยไม่ใช้ความรุนแรง และทำการสร้างองค์กรหรือสถาบันที่เป็นประชาธิปไตยในการเข้ามาช่วยปรองดองและต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในที่นี้อาจจะรวมถึงการใช้มาตรการออกกฎหมายนิรโทษกรรม เพื่อเป็นเครื่องมือเยียวยาความเสียหายโดยเริ่มจากการแสวงหาความจริงในอดีต สาเหตุความไม่เป็นธรรมในสังคม การช่วยเหลือเยียวยาผู้ได้รับความเดือดร้อนจากความขัดแย้ง การแสวงหาข้อเท็จจริงของความคิดแต่ไม่หาคนผิด และการจัดสรรอำนาจใหม่ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่ควรระลึกด้วยว่า การใช้กฎหมายนิรโทษกรรมแต่เพียงอย่างเดียว ไม่สามารถนำไปสู่การปรองดองอย่างแท้จริงได้ การปรองดองจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อต้นตอของความขัดแย้งในสังคมได้รับการแก้ไข การจะเริ่มแก้ไขได้ก็โดยการพิสูจน์ทราบ บันทึกลง และชี้แจงข้อเท็จจริงในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เพราะสังคมมีสิทธิในการเข้าถึงความจริง การรับทราบความจริงจึงจะนำมาสู่ความเข้าใจ การให้อภัย และเมื่อนั้นการปรองดองจึงจะเกิดขึ้นได้ (Murphy, ๒๐๑๐ : ๑ - ๓๗)^{๑๖}

สถาบันส่งเสริมประชาธิปไตยและการเลือกตั้งสากล (International Institute for Democracy and Electoral Assistance: IDEA) ได้กล่าวถึงกระบวนการการปรองดองใน ๓ ขั้นตอนไว้ดังนี้^{๑๗}

๑. การตกลงที่จะอยู่ร่วมกันโดยไม่ใช้ความรุนแรง เพื่อหยุดยั้งการมีชีวิตอยู่ภายใต้ความกลัว
๒. เมื่อความกลัวหมดไป ให้ทำการสร้างความเชื่อมั่นและความเชื่อใจ (Confidence and trust)
๓. การสร้างสังคมที่เข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น (Empathy)

อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติจะพบว่าไม่มีการปรองดองในที่ใดไม่เกี่ยวกับ “การเมือง” และแทบจะไม่มีปรองดองในที่ใดไม่มีผลประโยชน์ทาง “เศรษฐกิจ” ตัวอย่างเช่นในประเทศแอฟริกาใต้ที่เคยเกิดสงครามกลางเมืองและการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ ได้ทำการสร้างกระบวนการปรองดอง การเลือกตั้ง

^{๑๖} Murphy, Colleen (๒๐๑๐). A Moral Theory of Political Reconciliation. Cambridge: Cambridge University Press. ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

^{๑๗} International Institute for Democracy and Electoral Assistance (๒๐๐๓). “Reconciliation after Violent Conflict”. Accessed October ๓, ๒๐๑๒ from ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

ที่ได้เนลสัน แมนเดลา (Nelson Mandela) ขึ้นมาเป็นประธานาธิบดี แม้จะได้คะแนนเสียงจากคนดำอย่างท่วมท้น แต่เนลสัน แมนเดลา (Nelson Mandela) ถือว่าตนเป็นประธานาธิบดีของคนแอฟริกาใต้ทั้งประเทศ ไม่ว่าจะคนดำหรือคนขาว ความปรองดองของคนในชาติถือเป็นสิ่งสำคัญทำให้เนลสัน แมนเดลา (Nelson Mandela) เลือกอดีตีประธานาธิบดีเดอเคลิร์ก (De Klerk) ซึ่งเป็นคนขาวมาเป็นรองประธานาธิบดีในคณะรัฐบาลแห่งชาติ เพื่อเปิดกระบวนการปรองดอง การสืบค้นหาความจริง การเยียวยา การนิรโทษกรรม และการเจรจากับกลุ่มต่าง ๆ อีกหลายครั้ง การสร้างกระบวนการปรองดองจึงต้องใช้เวลานานและความอดทนต่อความคิดเห็นที่แตกต่างอย่างมาก (Whittaker, ๑๙๙๙ : ๒๘ - ๒๙)^{๑๘}

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างในประเทศพม่า การพัฒนาเขตเศรษฐกิจ และท่าเรือน้ำลึกทวายในช่วงปี ค.ศ. ๒๐๐๘ เป็นต้นมาได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ผลประโยชน์จำนวนมากเข้าสู่ประเทศ ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลทหารพม่ากับชนกลุ่มน้อยจึงเบาบางลง เพราะถนนในการเข้าถึงพื้นที่ทวายจำเป็นต้องตัดผ่านเขตการปกครองของชนกลุ่มน้อย ทำให้รัฐบาลเปิดกระบวนการเจรจาสันติภาพกับชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ เพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ร่วมกันทางเศรษฐกิจ

จะเห็นได้ว่ากระบวนการสร้างความปรองดองนั้นวางอยู่บนกรอบความคิดทางการเมืองพื้นฐานสามประการ ประการแรกคือการยึดหลักนิติธรรม (Rule of Law) เพราะแม้กระบวนการปรองดองจะพยายามไกล่เกลี่ย และมีการยอมระหว่างคู่ขัดแย้ง แต่ความจริงทางการเมือง และความถูก - ผิดภายใต้กรอบของกฎหมายก็ยังคงต้องดำรงอยู่ และมีการตัดสินใจไปตามกระบวนการปกติเพื่อก่อให้เกิดความเป็นธรรม แต่ความเป็นธรรมที่ว่านี้ ตั้งอยู่ภายใต้แนวคิดความยุติธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่าน ประการที่สองคือ การสร้างความไว้วางใจทางการเมือง (political trust) ระหว่างคู่ขัดแย้ง และประการสุดท้ายก็คือ การสร้างศักยภาพ (capability) ให้แก่สถาบันทางการเมืองทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อก่อร่างสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ดีระหว่างคู่ขัดแย้ง (Murphy, ๒๐๑๐ : ๔๑, ๗๑, ๙๔)^{๑๙}

การแสวงหาความปรองดองในประเทศไทย

สำหรับงานศึกษาของไทย พงงานของสถาบันพระปกเกล้า(๒๕๕๕ : ๑๘)^{๒๐} ได้ให้ความหมายของการปรองดองไว้ว่า การปรองดองได้แก่กระบวนการต่าง ๆ ที่ป้องกันแก้ไขไม่ให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นมาใหม่อีกครั้ง โดยการสร้างสันติภาพหยุดยั้งวงจรความรุนแรง และสร้างสถาบันที่เป็นประชาธิปไตยให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง แต่ในส่วนของแนวทางการปฏิบัตินั้นเป็นที่ยอมรับว่าอาจไม่ใช่นักที่จะสามารถทำตามแนวคิดทฤษฎีของการปรองดอง เนื่องจากกระบวนการปรองดองไม่

^{๑๘} Whittaker, David J. (๑๙๙๙). Conflict and Reconciliation in the Contemporary World. New York: Routledge. ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

^{๑๙} Murphy, Colleen (๒๐๑๐). A Moral Theory of Political Reconciliation. Cambridge: Cambridge University Press. ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

^{๒๐} สถาบันพระปกเกล้า (พ.ศ. ๒๕๕๕). รายงานวิจัยการสร้างความปลอดภัยแห่งชาติ. รายงานวิจัยเสนอต่อคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาการศึกษาแนวทางการสร้างความปรองดองแห่งชาติ สถาบันพระปกเกล้า.

สามารถแยกออกจากสังคมที่มีปัญหาความขัดแย้ง และความหวาดกลัวอย่างรุนแรงได้ การปรองดอง เป็นกระบวนการที่ยากลำบาก ยาวนาน คาดเดาได้ยาก และเกี่ยวข้องกับการวางแผน ขั้นตอน และวิธีการต่าง ๆ ที่เหมาะสม และต้องทำอย่างต่อเนื่อง เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ เช่น การมี สันติธรรมแทนที่จะแก้แค้น การจัดการความทรงจำร่วมกัน และสร้างการอธิบายจากมุมมองต่าง ๆ ของความขัดแย้งอย่างเท่าเทียมกัน

ในทางปฏิบัติสังคมไทยหลังปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นต้นมา เป็นสังคมที่มีความแตกแยกกันอย่างมาก ทั้งความแตกแยกทางการเมือง (ระหว่างกลุ่มสีเสื้อต่าง ๆ) ความแตกแยกทางเศรษฐกิจ (ความ แตกต่างระหว่างชนชั้น ความไม่เป็นธรรมในการแข่งขันทรัพยากร) และความแตกแยกทางสังคม (การไม่ได้รับความยุติธรรมหรือถูกปฏิบัติแบบ “สองมาตรฐาน”) นำมาสู่การจัดการปัญหาด้วยการตั้ง คณะกรรมการอิสระตรวจสอบ และค้นหาความจริงเพื่อการปรองดองแห่งชาติ (คอป.) สมัชชาปฏิรูป ประเทศ และคณะกรรมการปฏิรูปประเทศไทยในการสร้างความปรองดองในชาติ

การสืบค้นหาความจริงของ “คณะกรรมการอิสระตรวจสอบ และค้นหาความจริงเพื่อการ ปรองดองแห่งชาติ” ที่ได้ออกผลการศึกษาในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๕๕^{๒๑} และรายงานที่จัดทำโดย คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) ถึงผลการตรวจสอบกรณีเหตุการณ์การชุมนุมของกลุ่ม แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช. หรือกลุ่มคนเสื้อแดง) ระหว่างวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ – ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓^{๒๒} นำมาสู่ข้อถกเถียง และการตั้งคำถามอย่าง กว้างขวางต่อเนื้อหา และข้อสรุป ความพยายามสร้างความปรองดองที่ผ่านมาของสังคมไทยสะท้อน ว่า กระบวนการปรองดองเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ต้องอาศัยการถกเถียงอย่างสร้างสรรค์ ต้องอดทนต่อ ข้อมูลและการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่าง จริงใจ และเปิดใจยอมรับฟังเสียงจากผู้เห็นต่างให้มาก กว่าเดิม ทั้งนี้เป้าหมายคือการสร้างความไว้วางใจระหว่างคนในสังคม^{๒๓}

ในการนำหลักการ และกระบวนการปรองดองมาใช้ในสังคมไทย ต้องไม่ลืมว่าการปรองดองมี ความสัมพันธ์กับระบบการเมือง โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด ไม่มี กระบวนการปรองดองใดที่แยกตัวออกจากเศรษฐกิจและการเมือง และต้องคำนึงว่าความขัดแย้งที่มี มาเป็นเวลายาวนานไม่สามารถจัดการได้ภายในระยะเวลาอันสั้น แต่จำเป็นต้องใช้กระบวนการที่กิน เวลาในการเปิดเจรจาระหว่างกลุ่มต่าง ๆ และใช้กลไกช่วยเหลือเยียวยาจนทุกกลุ่มในสังคมสามารถ กลับมาดำรงอยู่ร่วมกันได้ด้วยความอดทนต่อความหลากหลาย และที่สำคัญที่สุด การปรองดองที่ แท้จริงมีอาจทำได้โดยใช้ความรุนแรง และกำลังบังคับ มีอาจเกิดขึ้นได้ด้วยวาทกรรมที่ปราศจากสำนึก ในความผิด และการสรุปบทเรียนแห่งความผิดพลาดที่จะไม่กระทำต่อกันอีก การปรองดองจะสำเร็จ ได้ก็ต้องเริ่มด้วยการชำระประวัติศาสตร์ ให้ข้อเท็จจริงปรากฏ ไม่ใช่การทำให้ความจริงหายไป

^{๒๑} รายงานฉบับสมบูรณ์คณะกรรมการอิสระตรวจสอบและค้นหาความจริงเพื่อการปรองดองแห่งชาติ (คอป.) กรกฎาคม ๒๕๕๖ - กรกฎาคม ๒๕๕๘. เข้าถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๕

^{๒๒} รายงานผลการตรวจสอบเพื่อมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย กรณีเหตุการณ์ชุมนุมของกลุ่ม นปช. ระหว่างวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๓ ถึงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๕๓. คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

^{๒๓} ลูกเสธ.แดง-แม่ฮ่องเกิด มอบหลักฐาน "ยงยุทธ" พิจารณาร่วมรายงาน "คอป". มติชน. เข้าถึงวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๕

บทสรุป

จากหลักการเกี่ยวกับหลักนิติธรรม ลักษณะความขัดแย้งในสังคมไทย และการสร้างความปรองดองในสังคมไทย ผู้เขียนมีความเห็นว่า การอยู่ร่วมกันในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยจะมีการอยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย เป็นระบบสังคมแบบหลวมๆ และสังคมมีวิวัฒนาการไปตามกระแสสังคมโลก แต่สังคมไทยก็ยังคงไว้ซึ่งการอยู่ร่วมกันในสังคมแบบดั้งเดิมและจะเห็นได้ว่าตั้งแต่อดีตนับแต่สมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปัจจุบัน สังคมไทยตกอยู่ภายใต้สภาวะการณ์ของ ความขัดแย้งตึงเครียด เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบ มีการใช้ความรุนแรง ประชาชนรวมกลุ่มชุมนุม และเผชิญหน้ากัน มีการใช้อาวุธสงครามจนเป็นเหตุให้ประชาชนผู้บริสุทธิ์ ตลอดจนเจ้าหน้าที่รัฐบาดเจ็บและเสียชีวิต เหตุการณ์ความแตกแยกที่ยืดเยื้อมาเป็นเวลาหลายปีนี้ได้สั่งสมจนกลายเป็นบาดแผลที่ร้ายลึกของคนในสังคมไทยเนื่องจาก ความแตกแยกทางความคิดอย่างกว้างขวางในสังคมไทยที่ยืดเยื้อยาวนาน สะท้อนให้เห็นความจริงที่ว่าไม่มีความคิดเห็นของฝ่ายใดที่ถูกหรือผิดไปเสียทั้งหมด ท่ามกลางสภาวะความขัดแย้งในปัจจุบันที่แต่ละฝ่ายยังคงยึดมั่นอยู่ในจุดยืนของตนเอง สิ่งที่ต้องริเริ่มดำเนินการโดยเร็วคือการสร้างบรรยากาศแห่งการปรองดองด้วยการเปิดพื้นที่ให้ทุกฝ่ายได้มีโอกาสถกเถียงแลกเปลี่ยนในวงกว้าง ต่อข้อเสนอ ทางเลือก และความเป็นไปได้ต่างๆ ในการสร้างความปรองดองในชาติ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างกันมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้แต่ละฝ่ายสามารถก้าวออกจากจุดยืนที่แตกต่างกันมาสู่จุดร่วมที่จะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้

และจากรายงานผลการดำเนินงานของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ครบรอบ ๑ ปี^{๒๔} รัฐบาลปัจจุบันได้เข้ามาบริหารประเทศซึ่งมุ่งที่จะยุติสถานการณ์การเผชิญหน้าอันนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรง มุ่งสร้างเสถียรภาพ และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของพี่น้องประชาชน ในการนี้ รัฐบาลร่วมกับคณะรักษาความสงบแห่งชาติจึงได้พยายามดำเนินการทุกวิถีทางเพื่อยุติความขัดแย้ง ยุติการใช้ความรุนแรง และพยายามสร้างบรรยากาศความปรองดองสมานฉันท์ของสังคมโดยรวม ด้วยมุ่งหวังให้ประชาชนเพื่อนร่วมชาติสามารถหันกลับมาดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันได้ดังที่เคยเป็นมา แม้จะมีความคิดเห็น และทัศนคติทางการเมืองที่แตกต่างกัน แต่ประชาชนต้องสามารถอยู่ร่วมกันได้ตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตยบนพื้นฐานของการยึดหลักนิติรัฐ นิติธรรม และเรียนรู้บทเรียนจากอดีต ตระหนักร่วมกันว่าสถานการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในประเทศไทยนั้น ไม่เพียงแต่นำความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงมาสู่ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ หากแต่เป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งในการพัฒนาและปฏิรูปประเทศให้เจริญก้าวหน้าและการสร้างความปรองดองต้องนำไปสู่การแก้ไขปัญหาอันเป็นรากเหง้าของความขัดแย้ง รวมทั้งการสร้างภาวะกลไกที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมที่แตกต่างและต้องมีการยอมรับร่วมกันถึงคุณค่าของกัน และกันบนพื้นฐานของ “หลักนิติธรรม”

ดังนั้น ผู้เขียนเองเห็นว่า หากยึดมั่นในหลักการที่ว่า “หลักนิติธรรมอันเป็นบ่อเกิดทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข” แล้ว ซึ่งจะต้องยอมรับ และให้ความหมายของหลักนิติธรรมที่เปิดกว้าง โดยจะขึ้นอยู่กับบริบทในแต่ละสังคม ตลอดจนสถานะแวดล้อม และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับสังคมนั้น ๆ

^{๒๔} รายงานผลการดำเนินงานของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีครบรอบ ๑ ปี (๑๒ กันยายน ๒๕๕๗ - ๑๒ กันยายน ๒๕๕๘)

หลักนิติธรรมหากพิจารณาโดยถ่วงแท้ตามลำดับแล้ว จะเห็นได้ว่าความหมายของหลักนิติธรรมครอบคลุมเนื้อหาหลายเรื่อง ทั้งความถูกต้องชอบธรรมความเสมอภาค การเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเป็นอิสระของตุลาการ คงจะเข้าใจในทำนองที่ว่าเป็นหลักของกฎหมายหรือกระบวนการยุติธรรมเท่านั้นหาได้ไม่ หากแต่มีความหมายครอบคลุมถึงการเป็นหลักหรือแนวทางในการปกครองเพื่อให้ความสงบสุขในสังคมแต่ละสังคม ดังนั้นองค์ประกอบหลักนิติธรรมทั้งหมดนั้นอยู่ภายใต้หลักการสูงสุดเดียวกันคือหลักความเชื่อตรงเที่ยงธรรม ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมนั้นก็คือ หลัก “อวิโรธน” หรือ “ความไม่คลาดธรรม” หลักธรรมประการที่ ๑๐ ในทศพิธราชธรรมนั่นเอง ที่เป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการเป็นนักรบที่ดีมีคุณธรรมประจำใจ นอกจากนี้ยังเป็นแนวทางให้บุคคลในสังคมได้ปฏิบัติตามได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนสามารถเป็นแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขในประเทศได้อย่างยั่งยืนซึ่ง นอกจากนี้ “หลักนิติธรรม” ยังได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ โดยให้เป็นหลักหรือข้อกำหนดในการบัญญัติกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย โดยยึดหลักในคุณธรรมจริยธรรมของทุกฝ่ายทุกคนที่เกี่ยวข้องในสังคมนั้น ๆ ทั้งนี้จะรวมอยู่ในกระบวนการยุติธรรม การบังคับใช้กฎหมาย ตลอดจนความอิสระในการใช้ดุลยพินิจของฝ่ายตุลาการ ศาล อาทิจ ผู้พิพากษา และเป็นจริยธรรมคุณธรรมของผู้ปกครองประเทศในฐานะตัวแทนผู้บังคับใช้กฎหมาย ตลอดจนประชาชนผู้ต้องเคารพกฎหมาย และปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งยึดถือตาม “หลักนิติธรรม” จึงจะทำให้สังคมนั้นสงบสุขอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

คณะกรรมการเสริมสร้างละพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองสภาพัฒนาการเมือง, “ความขัดแย้งและการสร้างความปรองดองในสังคมไทย”, ครั้งที่ ๑, พ.ศ.๒๕๕๙,

พระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๕๕๘

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๖๐

รายงานฉบับสมบูรณ์คณะกรรมการอิสระตรวจสอบและค้นหาความจริงเพื่อการปรองดองแห่งชาติ (คอป.) กรกฎาคม ๒๕๕๒ - กรกฎาคม ๒๕๕๔. เข้าถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๕

รายงานผลการดำเนินงานของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีครบรอบ ๑ ปี (๑๒ กันยายน ๒๕๕๗ - ๑๒ กันยายน ๒๕๕๘)

รายงานผลการตรวจสอบเพื่อมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย กรณีเหตุการณ์ชุมนุมของกลุ่ม นปช. ระหว่างวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๓ ถึงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๕๓ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

ลูกเสธ.แดง-แม่ฮ่องเกิด มอบหลักฐาน "ยงยุทธ" พิจารณาร่วมรายงาน "คอป". มติชน. เข้าถึงวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๕

ศาสตราจารย์พิเศษ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร บทความเรื่อง หลักนิติธรรม

ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ ประธานคณะกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ กล่าวบรรยายร่างข้อเสนอเรื่อง “หลักนิติธรรม ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืน” ปรากฏในเว็บไซต์ <http://www.lrct.go.th/th/?p=5716> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

สถาบันพระปกเกล้า (พ.ศ. ๒๕๕๕). รายงานวิจัยการสร้างความปลอดภัยแห่งชาติ. รายงานวิจัยเสนอต่อคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาการศึกษาแนวทางการสร้างความปลอดภัยแห่งชาติ สภาผู้แทนราษฎร

๑๓ Brian Z. Tamanaha, “Rule of Law in the United States”, Asian Discourses of Rule of Law, edited by Randall Peerenboom (London: Routledge, ๒๐๐๔), p.๗๕. กล่าวในบทความศาสตราจารย์พิเศษ ธาณินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

Aristotle (๑๙๙๕), *Politics*, Oxford: Oxford University Press ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

David M. Walker, *the Oxford Companion to Law* (London: Clarendon Press, ๑๙๘๐), p. ๑๐๙๔. กล่าวในบทความศาสตราจารย์พิเศษ ธานินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

International Institute for Democracy and Electoral Assistance (๒๐๐๓). “Reconciliation after Violent Conflict”. Accessed October ๓, ๒๐๑๒ from ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

Lord Henry Woolf, *The Pursuit of Justice*, edited by Christopher Campbell-Holt (Oxford: Oxford University Press, ๒๐๐๘), p. ๔๑๓ กล่าวในบทความศาสตราจารย์พิเศษ ธานินทร์ กรัยวิเชียร เรื่อง หลักนิติธรรม

Murphy, Colleen (๒๐๑๐). *A Moral Theory of Political Reconciliation*. Cambridge: Cambridge University Press. ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)

Plato, *The Law* (Trans. T.J. Saunders, Penguin Classics, ๑๙๗๕), อ้างใน ปรีดี เกษมทรัพย์, *นิติปรัชญา* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๐ – ๑๑๕

Whittaker, David J. (๑๙๙๙). *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World*. New York: Routledge. ปรากฏใน <https://th.wikipedia.org> (เรียกดูล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๐)